

Sijaishuollon laatua ja vaikuttavuutta on parannettava

ANTTI KÄÄRIÄLÄ & HEIKKI HIILAMO

Suomessa on keskisuuren kunnan asukasluvun verran lapsia, jotka lastensuojeluviranomaiset ovat sijoittaneet asumaan kodin ulkopuolelle. Lähes millä tahansa mittarilla tarkasteltuna näillä melkein 20 000 lapsella menee aikuisiässä keskimäärin selvästi heikommin kuin niillä, jotka ovat kasvaneet vanhempiensa tai muiden huoltajiensa luona koko lapsuusikänsä. Tilanteen tulisi herättää vakavaa huolta kaikissa niissä, jotka ovat kiinnostuneita lasten ja nuorten eriarvoisuudesta ja huono-osaisuuden ehkäisemisestä. Lapsuuden vaikeudet varjostavat liian monien nuorten elämää pitkälle aikuisuuteen saakka.

Eräs iso kysymys koskee sitä, mistä erot sijoitettujen ja muiden lasten välillä johtuvat. Ovatko erot seurausta siitä, mitä sijoitetuille lapsille on tapahtunut ennen lastensuojelun väliintuloa. Vai voiko lastensuojelutoimista olla lapsille päinvastaisista tavoitteista huolimatta jopa haittaa?

Syy-seuraussuhteet ovat pysyneet pitkään hämärän peitossa, sillä niitä on vaikea luotettavasti selvittää. Viime vuonna julkaistussa laajassa tutkimuksessamme (Sariaslan ym. 2022) tarkastelimme, miten kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset pärjäävät varhaisaikuisuudessa. Tutkimuksessa seurattiin kaikkia Suomessa vuosina 1986–2000 syntyneitä lapsia. Heitä on yhteensä noin 850 000. Kodin ulkopuolelle sijoitettuna ennen 15 vuoden ikää heistä oli noin 30 000 lasta ja nuorta.

Monitieteiseen tutkijajoukkoomme kuului tutkijoita useilta tutkimusaloilta (sosiaalipolitiikka, kriminologia, psykiatria ja väestötiede) ja useita tutkimuslaitoksista (Helsingin, Itä-Suomen ja Oxfordin yliopistot sekä THL). Tuloksemme kyseenalaistavat lastensuojelun pääperiaatteen, lapsen edun, toteutumisen kauttaaltaan nykyisessä lastensuojelujärjestelmässämme. Tutkimusta tu-

lee kuitenkin lukea huolella, jotta ymmärtää, mistä tulokset kertovat ja mistä ne eivät kerro. Tässä kirjoituksessa esittelemme ja pohdimme näitä tuloksia.

Lopullisia totuuksia emme tälläkään tutkimuksella kykene antamaan, mikä on hyvä todeta jo heti aluksi. Tämän kirjoituksen tavoitteena on hälventää tulosten tulkintaan liittyviä epäselvyyksiä ja edistää tietoon perustuvaa keskustelun lastensuojelun kehittämiskohteista.

Lastensuojelusta

Lastensuojelun tärkeä tehtävä on tukea haavoituvimmassa asemassa olevia lapsia ja lapsiperheitä. Lastensuojelulain mukaan lastensuojelun tulee ”turvata lapsen oikeus turvalliseen kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen sekä erityiseen suojeluun”. Kuten edellä mainittiin, pääperiaatteena on lapsen edun turvaaminen.

Tutkimuksemme koskee kodin ulkopuolisia sijoituksia, jotka ovat viimesijaisia lastensuojelupalveluita. Niihin voidaan turvautua vain silloin, kun muilla keinoilla (esim. lastensuojelun avohuollolla) ei voida taata lapsen turvallisia kasvuedellytyksiä ja terveyttä.

Lastensuojelulain mukaan sijaishuollon tehtävänä on ryhtyä toimiin ”jos puutteet lapsen huolenpidossa tai muut kasvuolosuhteet uhkaavat vakavasti vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä tai lapsi vaarantaa vakavasti terveyttään tai kehitystään käyttämällä päihkeitä, tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon tai muulla niihin rinnastettavalla käyttäytymisellään”. Kodin ulkopuolisiin sijoituksiin ei siis ryhdytä kevyin pe-

rustein. Sijoituksen yhteydessä yhteiskunta ottaa vastuun lapsen tai nuoren turvallisten kasvuedellytysten toteutumisen. Jotta voimme arvioida, miten hyvin viranomaiset ovat onnistuneet näiden edellytysten turvaamisessa, tarvitaan monipuolista tutkimusta lastensuojelun sijoittamista lapsista.

Lastensuojelun avo- ja sijaishuollon kustannukset ovat nykyisin yhtä suuret kuin syövän hoidon kustannukset, noin 1,2 miljardia euroa vuodessa. Lastensuojelun tehtävä on vaativa ja siihen käytetyt resurssit huomattavia. Tiedämme kuitenkin liian vähän siitä, miten hyvin sijaishuolto onnistuu tehtävässään turvata haavoittuvimmassa asemassa olevien lasten kasvuolosuhteet.

Leveä hyvinvointi- ja terveyskuilu

Tutkimuksemme mukaan sijoitettujen lasten tilanne aikuisuuden kynnyksellä oli keskimäärin vaikea. Muuhun väestöön verrattuna heillä meni heikommin kaikilla tutkimillamme elämänalueilla. Tutkimuksessa tarkasteltiin mielenterveysongelmia, sosiaalista ja taloudellista osattomuutta, väkivallan uhriksi joutumista, rikollisuutta, itsetuhoisuutta sekä kuolleisuutta.

Sijoitettuna olleista lapsista kahdeksalla prosentilla oli diagnosoitu erikoissairaanhoidossa vakava mielenterveyshäiriö. Niitä ovat muun muassa psykoosisairaudet ja bipolaarinen häiriö. Muista lapsista vain kahdella prosentilla diagnosoitiin vastavia sairauksia. Masennusdiagnoosi oli asetettu 23 prosentille sijoitettuna olleista, kun muulla väestöllä vastaava osuus oli seitsemän prosenttia. Myös sijoitettujen lasten taloudellinen tilanne ja koulutus olivat selvästi muita heikompia. 77 prosenttia sijoitetuista oli saanut toimeentulotukea. Muista lapsista sitä oli saanut 25 prosenttia. 45 prosentilla sijoitetuista ei ollut peruskoulun jälkeistä tutkintoa. Muista lapsista noin kymmenen prosenttia oli jäänyt peruskoulun varaan.

Lähes 25 prosenttia sijoitetuista lapsista oli tulut pidätetyksi väkivaltaisen käytöksen takia, samoin heistä 25 prosentilla oli päihteiden väärinkäytöstä kertova diagnoosi. Muista lapsista väkivaltaisuudesta johtuvia pidätyksiä ja päihdediagnooseja oli noin viidellä prosentilla. Sijoitettujen lasten kuolleisuus varhaisaikuisuudessa oli yli kolminkertaista muihin verrattuna (sijoitetuilla lapsilla 1,4 %, muilla 0,4 %).

Aikaisempia tuloksia tulkittava maltillisesti

Tulokset kuulostavat tuskallisen synkiltä. Tulokset ovat kuitenkin tilastojen valossa piirtyvä kuva haavoittuvimmassa asemassa olevien lasten ja nuorten todellisuudesta. Vertailuasetelma voi myös tuntua epäreiluilta, niin lastensuojelua kuin lapsia itseäänkin kohtaan. Miksi selvästi paremmista lähtökohdista ponnistavien lasten tilanne olisi mielekäs vertailukohta sille, mihin lastensuojelun tai sijoitettuna olleiden lasten itsensä tulisi pyrkiä?

Tällaisten tulosten esittämistä jotkut pitävät jopa suorastaan haitallisena, sillä niiden voi ajatella leimaavan niin lapset kuin heitä auttamaan pyrkivät lastensuojelupalvelutkin. Leima on haitallinen lapsille, koska se voi saada lapset itsensä ja muut näkemään heidät kielteisessä valossa. Viesti on karu myös vanhemmille. Kuka haluaisi lapsensa saada palvelua, jonka tulokset näyttäivät tältä?

Siksi onkin tärkeä korostaa, että nämä väestövertailun tulokset eivät ole kovin keskeinen vertailukohta lastensuojelun onnistumiselle. Ne ovat kuitenkin tärkeitä moraalisesti: Suomessa elää suuri joukko lapsia ja nuoria, joiden tilanteen kohentamiseen on suhtauduttava vakavasti ja päätäväisesti.

Mielenterveysongelmat, rikollisuus sekä sosiaalinen ja taloudellinen osattomuus eivät kuitenkaan koske kaikkia sijoitettuja lapsia, eikä lapsia ja nuoria tule milloinkaan nähdä vain näiden vaikeuksien valossa. Yhteiskuntapoliittinen viesti on, että Suomen kaltaisessa hyvinvointivaltiossakin riittää paljon työtä sen eteen, että lasten ja nuorten sekä heidän perheidensä tilannetta saadaan sosiaalisesti, taloudellisesti ja terveyden kannalta paremmalle tolalle.

Sisarvertailu

Sijoitettujen lasten keskimääräistä heikompi pärjääminen ei ole sinänsä uusi tieto. Jo pitkään on tiedetty, että kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset ovat muihin lapsiin verrattuna suuremmissa vaarassa kohdata erilaisia vastoinkäymisiä ja terveysongelmia aikuisina (Kääriälä 2020). Uutta tutkimuksessamme on tutkimusasetelma, jossa sijoitettuja lapsia verrattiin heidän sisaruksiinsa, joita ei sijoitettu kodin ulkopuolelle lapsuudessa. Tämä mahdollistaa lastensuojelun onnistumisen arvioinnin merkittävästi paremmin kuin aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa.

Kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset tulevat perheistä, joissa on tyypillisesti vaikeuksia monilla elämänalueilla. Perheissä koetaan keskimääräistä enemmän esimerkiksi taloudellista puutetta, mielen-terveys- ja päihdeongelmia, uupumusta, arjen hallinnan ongelmia. Sijoitetut lapset, etenkin nuorisoi-ikäiset voivat itsekin olla vaikeuksissa. Heillä on muita lapsia enemmän päihdeongelmia ja rikollisuutta – siis tekoja, jotka ovat lastensuojelulain mukaan lapsen terveyden tai kehityksen vaarantavia perusteita, joilla lapsi voidaan sijoittaa kodin ulkopuolelle.

Lasten perhetausta, haitalliset lapsuuden kokemukset ja kodin ulkopuolista sijoitusta edeltävät ongelmat selittävät merkittävässä määrin sitä, miksi näillä lapsilla menee keskimääräistä heikommin yhä aikuisuudessa. Lastensuojelun toimet tai muut hyvinvointi- ja terveyspalvelut eivät riitä kuromaan umpeen lasten taustoista ja olemassa olevista ongelmista juontuvia eroja.

Aiemman tutkimustiedon puutteena on, että siinä ei ole kyetty kovin hyvin huomioimaan perhetaustan vaikutusta lasten elämänkulkuihin eli toisin sanoen sitä, kuinka paljon sijoitettujen lasten muita heikompi pärjääminen liittyy yhtäältä sijoitusta edeltäviin tapahtumiin ja toisaalta kuinka paljon sijoituksen jälkeiseen aikaan. Jälkimmäinen kysymys on erittäin olennainen, koska sijaishuollossa yhteiskunta puuttuu dramaattisella tavalla lasten ja heidän vanhempiansa väliseen suhteeseen. Sijoitusten tulisi tukea lapsia ja nuoria, ei vahingoittaa heitä entistään.

Monet tutkimukset kyllä kertovat, että sijoitetut lapset kärsivät varhaisaikuisuudessa moninkertaisesti enemmän erilaisista sosiaalisista ja terveysongelmista sijoittamattomiin verrattuna. Ongelmat voivat kuitenkin olla seurausta sijoitusta ennen tapahtuneista asioista. Vertailemalla kodin ulkopuolelle sijoitettuja lapsia heidän sisaruksiinsa pystyttiin poistamaan osa sisarusten jaetun perhetaustan ja jaetun geeniperimän vaikutuksista tuloksiin.

Tulostemme mukaan sijoitetut lapset pärjäsivät selvästi heikommin kaikilla tarkastelluilla mitareilla kuin heidän sisaruksensa, joita ei sijoitettu kodin ulkopuolelle. Sijaishuolto onnistuu turvaamaan heikosti lasten hyvinvoinnin verrattuna lapsiväestöön keskimäärin mutta myös sellaisiin samasta perheestä tuleviin sisaruksiin, joita ei sijoitettu kodin ulkopuolelle lapsuudessa.

Kontrollit eivät muuttaneet tuloksia

Sisarasetelmalla voidaan sulkea pois jaetun perhetaustan vaikutus sekä noin 50 prosenttia geeniperimästä. Jäljelle jäävien perintötekijöiden vaikutusta ei voitu sulkea pois, mutta niiden vaikutuksen pitäisi olla hyvin merkittävä, jotta se muuttaisi tuloksia.

Myös havaitsemattomat tekijät voivat vaikuttaa tuloksiimme. Havaitsemattomien tekijöiden voi olettaa olevan yhteydessä käytösongelmiin ja koulumenestykseen. Otimme analyyseissä huomioon käyttäytymisongelmat, mutta ne eivät muuttaneet tuloksia. Testasimme myös koulumenestyksen vaikutusta, mutta sekään ei muuttanut tuloksia (tämä osuus ei mahtunut mukaan julkaistuu tutkimukseen tilarajoituksen vuoksi). On siis varsin todennäköistä, että kodin ulkopuolisen sijoituksen taustatekijät eivät kokonaan selitä tutkimuksessa havaittuja eroja sijoitettujen lasten ja heidän sisarustensa välillä.

Lasten ja nuorten sijaishuollon kokemukset eroavat toisistaan muun muassa sijoituspaikan, sijoitusten pysyvyyden ja sijoitusten keston mukaan. Sijoitettujen lasten ja nuorten yhteydet vanhempiinsa sijoituksen aikana vaikuttavat myös lasten ja nuorten hyvinvointiin. Vertailimme tutkimuksessa myös saman perheen sisaruksia, joilla oli erilaisia kokemuksia sijaishuollosta.

Tutkimuksen mukaan vaikein tilanne oli lapsilla, jotka ovat sijoitettuna lastensuojelulaitoksiin. Myös sijaishuoltopaikkojen vaihdokset lisäävät riskiä erilaisille myöhemmille vaikeuksille. Tulos tukee aiempaa tutkimusnäyttöä, mutta myös näiden tulosten osalta näyttö on aikaisempaa vahvempaa, sillä tutkimuksessa verrattiin keskenään sisaruksia, joilla oli erilaisia kokemuksia sijaishuollosta.

Emme kyenneet vastaamaan tutkimuksessa siihen, mikä selittää havaittuja eroja eri sijoituspaikkojen välillä tai millaiset tapahtumat sijoituksen aikana (sijaishuollon laatu, hatkaaminen, päihteiden käyttö) olisivat yhteydessä nuorten myöhempiin ongelmiin. Jatkossa olisi erittäin tärkeä selvittää, miten sijaishuollon laatua ja vaikuttavuutta voidaan parantaa.

Tulostemme yhteydessä on syytä korostaa, että kyse on tilastollisesta tutkimuksesta, joka perustuu keskiarvoihin. Sijoitus kodin ulkopuolelle on usein ainoa vaihtoehto turvata lapsen kasvuedellytykset. Sijoitus voi hyödyttää merkittävästi esimerkiksi sellaisia lapsia, joita vanhemmat kohtelevat kaltoin tai laiminlyövät vakavasti. Keskimäärin si-

jaishuolto onnistuu kuitenkin turvaamaan heikosti lasten hyvinvoinnin myös verrattuna niihin sisaruksiin, joita ei sijoitettu.

Tietopohjaa parannettava

Kun tutkijat haluavat pohtia tulostensa paikkansapitävyyttä, omia tuloksia vertaillaan muihin vastaaviin tutkimuksiin. Suomesta vastaavaa tutkimusta sijoitetuista lapsista ja nuorista sekä heidän sisaruksistaan ei ole tehty. Kansainvälisesti on tehty muutamia tutkimuksia, joissa on käytetty joko sisarvertailua tai niin sanottuja luonnollisia koeasetelmia, joiden avulla pyritty poistamaan sijoitettujen lasten taustatekijöiden vaikutus heidän myöhempään kehitykseensä. Kaiken kaikkiaan kansainvälinen tutkimusnäyttö on ristiriitaista: joissain tutkimuksissa sijoitukset ovat yhteydessä parempiin ja joissain heikompiin tuloksiin, joissain tutkimuksissa sijoituksilla ei havaittu vaikutuksia.

Näiden tutkimusten vertailu omaamme on kuitenkin vaikeaa, sillä tutkimusasetelmat, tutkittavat lapsipopulaatiot ja heidän saamansa lastensuojelupalvelut voivat olla hyvinkin erilaisia eri tutkimuksissa (Kääriälä & Hiilamo 2017). Joissain amerikkalaisissa ja eräässä ruotsalaisessa tutkimuksessa sijoitettujen tilanne on ollut parempi tai samanlainen kuin lapsilla, joita ei sijoitettu kodin ulkopuolelle (Bald ym. 2019; Brännström ym. 2020). Näissä tutkimuksissa tarkasteltiin kuitenkin perheisiin sijoitettuja lapsia, kun meidän tutkimuksessamme oli mukana kaikki kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset eli niin perheisiin kuin erilaisiin lastensuojelulaitoksiinkin sijoitettuna olleet lapset. Voi hyvin olla mahdollista, että tuloksemme olisivat olleet erilaisia, jos olisimme tarkastelleet vain perheisiin sijoitettuja lapsia. Kuten todettua heillä menee tulostemme mukaan paremmin kuin laitoksiin sijoitettuna olleilla lapsilla.

Jotta kokonaiskuva sijoitettujen lasten hyvinvoinnista tarkentuu, niin Suomessa kuin kansainvälisestikin on tärkeä tehdä jatkotutkimuksia, joissa käytetään erilaisia tutkimusasetelmia ja tutkimuspopulaatiota. Tutkimuksemme julkaissut tiedelehti *JAMA Pediatrics* peräänkuuluttikin pääkirjoituksessaan vastaavan tutkimuksen tekemistä Yhdysvalloissa (Boyd & Scribano 2022).

Mitä pitäisi tehdä?

Puutteistaan huolimatta tuloksemme herättävät aikaisempaa vakavampia huolia sijaishuollon onnistumisesta. Tutkimus ei kuitenkaan vastaa suoraan siihen, onko sijaishuollon kokeneilla lapsilla ja nuorilla muita enemmän ongelmia nimenomaan sijaishuollon vuoksi. On varsin todennäköistä, että menee useita vuosia ennen kuin saamme muita tutkimuksia, jotka kykenisivät tuomaan vankkaa lisätietoa siitä, missä määrin sijoitukset vaikuttavat tai eivät vaikuta sijoitettujen lasten kehitykseen. Lopullisia vastauksia tuskin saadaan koskaan.

Mitä meidän tulisi lisätietoa odotellessa ajatella asioista ja mitä tulisi tehdä? Suomen talouden huonoista ja hyvistä vuosista riippumatta sijaishuollon piirissä olevien lasten määrä on noussut trendinomaisesti jo 30 vuoden ajan. Vuonna 1990 sijoitettuna oli noin 6 000 lasta ja nuorta ja vuonna 2021 noin 17 600 lasta ja nuorta. Teini-ikäisten huostaanotot ovat lisääntyneet erityisen voimakkaasti.

Lastensuojelussa on koko ajan pyritty siirtämään painopistettä raskaista ja hinnakkaista korjaavista palveluista kevyempiin ja edullisempiin ehkäiseviin palveluihin. Lukuisten kehittämissuunnitelmien ja järjestöhankeiden tulokset ovat jääneet laihoiksi – eikä merkittävää käännettä ole tapahtunut viimeisten vuosienkaan aikana. Jos emme pysty ehkäisemään ennalta sijoituksia, meidän kannattaisi keskittyä parantamaan sijoitusten laatua. Tiedämme hyvin tarkasti syöpähoitojen vaikuttavuudesta, mutta emme juuri lainkaan samanhintaisten lastensuojelupalveluiden vaikuttavuudesta. Eräs keskeinen ongelma liittyy tietolähteisiin: esimerkiksi sijaishuoltopaikoista ei ole yksilötason rekisteriä.

Tärkeä on ensinnäkin, että vaikka sijoitettujen lasten tilannetta saataisiin keskimäärin parannettua, on huomattava, että kyse on edelleen merkittävän haavoittuvassa asemassa olevasta ryhmästä nuoria. Vaikka heidän riskinsä saataisiin esimerkiksi puolitettua suhteessa sisaruksiin, taloudelliset, sosiaaliset ja terveydelliset olot olisivat varsin erilaiset keskimääräiseen keskiluokkaan verrattuna. Tärkeä on toki muistaa, että tulokset eivät koske kaikkia. Ja turhaa leimaamista tulee välttää.

Mutta tarvitsemme jonkinlaista realismia myös sen suhteen, mitkä ovat keskeisiä tavoitteita. Realismilla emme tarkoita, että luovutamme paremman tulevaisuuden suhteen, vaan sitä, että pyrit-

täisiin tekemään aivan perusasioista toimivia ja tarjoamaan hyvän elämän edellytykset ja mahdollisuudet muutokseen.

KIRJALLISUUS

- Bald, Anthony & Chyn, Eric & Hastings, Justin S. & Machelett, Margarita (2019) The causal impact of removing children from abusive and neglectful homes. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Boyd, Robert N. & Scribano Philip V. (2022) Improving Foster Care Outcomes via Cross-Sector Data and Interoperability. *JAMA Pediatrics* 176(1):e214321. doi:10.1001/jamapediatrics.2021.4321
- Brännström, Lars & Vinnerljung, Bo & Hjern, Anders (2020) Outcomes in adulthood after long-term foster care: a sibling approach. *Child Maltreatment* 25 (4), 383–392.
- Kääriälä, Antti (2020) Always a Step Behind? Educational and Employment Transitions among Children in Out-of-home Care. University of Helsinki.
- Kääriälä, Antti & Hiilamo, Heikki (2017) Children in out-of-home care as young adults: A systematic review of outcomes in the Nordic countries. *Children and Youth Services Review*, 79, 107–114. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2017.05.030>
- Sariaslan, Amir & Kääriälä, Antti & Pitkänen, Joonas & Remes, Hanna & Aaltonen, Mikko & Hiilamo, Heikki & Martikainen, Pekka & Fazel, Seena (2022) Long-term Health and Social Outcomes in Children and Adolescents Placed in Out-of-Home Care. *JAMA Pediatrics*. 176(1):e214324. doi:10.1001/jamapediatrics.2021.4324

KIRJOITTAJAT

Kääriälä, Antti, VTT, vieraileva tutkija, Terveyden ja hyvinvoinnin laitos

Hiilamo, Heikki, VTT, tutkimusprofessori, Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (heikki.hiilamo[at]thl.fi)